

Historia pszczyńskich żubrów

Marian Pigan, Elżbieta Wójtowicz

Nadleśnictwo Kobiór

The history of European bison in Pszczyna

Abstract: First attempts to start European bison breeding in Upper Silesia were made in 1865 by the prince of Pszczyna. Jan Henryk XI Hochberg exchanged with the tsar Alexander IInd 20 red deer from Pszczyna forest for four European bison from Białowieża. This initiated 150 years history of European bison breeding at this estate. At first, the animals were kept in small enclosure in the Murcki Forestry Inspectorate. In following years, the herd was moved to extensive area of Pszczyna forests, to 11,000 hectares enclosure. After the World War II, a new enclosure was built in Międzyrzecze Forestry over the area of 600 ha (now 742 ha), where the European bison have been bred ever since. Two individuals born at Pszczyna: PLANTA and PLEBEJER were very important for species restitution and their offspring significantly contributed to the gene pool of contemporary European bison.

Key words: Pszczyna, European bison, history, breeding

W kwietniu 2015 roku minęło 150 lat od sprowadzenia żubrów do lasów pszczyńskich. W roku 1865 książę pszczyński Jan Henryk XI Hochberg dokonał zamiany z carem Aleksandrem II, 20 jeleni z lasów pszczyńskich na 4 żubry z Puszczy Białowieskiej. W roku 1919, kiedy to padł ostatni dziko żyjący żubr na wolności, okazało się jak ważne znaczenie miał fakt wywiezienia żubrów z Białowieży i rozpoczęcie hodowli na Górnym Śląsku.

Początkowo, do leśnictwa Wygorzele w Nadleśnictwie Murcki sprowadzono 1 byka i 3 krowy, w wieku 3–4 lat (Czudek 1930). Zwierzęta zostały przywiezione wiosną transportem kolejowym do stacji towarowej kopalni Emanuelssegengrube w Murckach. Podróżowały pociągiem służącym do przewożenia węgla. Ze stacji Murcki zostały przewiezione w specjalnych skrzyniach na dwukółkach do zagrody o powierzchni 2 ha w Leśnictwie Wygorzele w Nadleśnictwie Murcki. W rok później zostały przeniesione do ogrodzonego zwierzyńca „Oberforsten”, o powierzchni 600 ha, co zdecydowanie poprawiło ich warunki hodowli. W 1874 roku powierzchnia ta została zmniejszona do 500 ha.

W latach 1865–1893 rezultaty hodowli żubrów w Górnych Lasach Pszczyńskich przedstawiały się następująco: sprowadzono 10 żubrów (2,8), urodziło się 37 cieląt (19,18), wywieziono 1 żubra (samca), odstrzelono 11 (9,2), zginęło 17 sztuk (5,12). (Parusel 2004) Ostatecznie w analizowanym okresie bilans hodowli był korzystny, przyrost wyniósł 18 sztuk.

Duża śmiertelność jaka panowała w stadzie powodowana była m.in. przez pasozyty.

W roku 1891 zwierzęta zostają umieszczone w Nadleśnictwie Pszczyna w zwierzyńcu „Niederforsten”, bytując na powierzchni 11 tysięcy hektarów. Był to kompleks leśny obejmujący teren od Cielmic do Jankowic pod Pszczyną, a centralny jego punkt stanowiła zimowa szopa pokarmowa w Międzyrzeczu (Parusel 2004). W tym okresie hodowla miała charakter półwolnej, z niekontrolowaną reprodukcją i okresowym dokarmianiem żubrów zimą. Do roku 1918 przypada jeden z najkorzystniejszych okresów hodowli. Następuje rozwój ilościowy stada do 74 osobników w 1918 roku. W tym okresie zanotowano 203 urodzenia, 73 osobniki odstrzelono a 68 padło (Cenkier 1948). Okres od I Wojny Światowej aż do zakończenia procesu budowania państwowości polskiej na Górnym Śląsku (rok 1922) nie sprzyjał hodowli tych zwierząt, nastąpił katastrofalny spadek ich liczebności.

W latach 1919–1921 na żubry polowali kłusownicy, ale także żołnierze wojsk alianckich pilnujący porządku plebiscytowego i sami powstańcy (Cenkier 1948). W zaistniałej sytuacji leśnicy polscy interweniowali w Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej w obronie żubrów.

Specjalną odezwę do Górnoślązaków wystosował Wojciech Korfanty, niestety niewiele to pomogło. W kwietniu 1921 roku, tuż przed wybuchem trzeciego powstania śląskiego, w lasach pszczyńskich pozostało zaledwie 5 osobników. Dwa z nich zostały zastrzelone podczas powstania a trzy przetrwały.

Były to dwa byki: 5 – letni PLEBEJER, zarejestrowany z Księdze rodowodowej Żubrów pod numerem 45 i 2 – letni 47 PLATON oraz 18 – letnia krowa 42 PLANTA.

Osobniki te w czasie powstań śląskich zostały okaleczone: PLEBEJER miał odstrzelony ogon, PLATON był kaleką nie nadającym się do rozplodu, a PLANTA była postrzelona w udo.

Dzięki potomstwu PLANTY i PLEBEJERA nastąpiło odrodzenie hodowli w Pszczynie i tylko od nich wywodzi się „linia pszczyńska”, linia, których imiona zaczynają się na PL. Również te dwa osobniki znajdują się wśród 12 żubrów, które wzięły udział w restytucji gatunku (Słatis 1960).

Potomstwo urodzone z tej pary rodziców to byczek 48 PLUNDER, jałówka 49 PLAKETTE oraz byczek 158 PLATEN. PLATEN i PLAKETTE byli rodzicami samca o nazwie 229 PLISCH, który miał fundamentalne znaczenie dla restytucji żubrów w Puszczy Białowieskiej. Trzyletni PLISCH został wywieziony do Białowieży w 1936 roku. Do chwili śmierci w 1951, był ojcem 45 cieląt z których 14 zostało później wykorzystane w programie restytucji żubrów na terenie Puszczy Białowieskiej (Kraśniński 1994).

Do czasu wybuchu II wojny światowej stado pszczyńskie rozwijało się pomyślnie i w roku 1939 liczyło 24 osobniki. Po wybuchu wojny żubry zostały przekazane pod zarząd władz okupacyjnych. Kilka żubrów zostało wywiezionych na teren Rzeszy, kilka padło w trakcie walk lub z rąk kłusowników. W dniu 25 marca 1945 roku, na podstawie protokołu przejścia majątku leśnego Pszczyna będącego własnością

Jan Henryka XV księcia von Pless na rzecz Skarbu Państwa, 17 żubrów przekazano w zarząd Nadleśnictwa Państwowego Pszczyna, Dyrekcji Lasów Państwowych Okręgu Śląsk w Bytomiu.

Zwierzęta umieszczono w 3 hektarowej zagrodzie, którą następnie powiększono w 1947 roku do 40 ha. W 1948 roku z inicjatywy leśników rozpoczyna się budowa rezerwatu o powierzchni 700 hektarów. Na tym terenie żubry przebywają do czasów obecnych.

Okres powojenny to pomyślny rozwój stada, duży przyrost naturalny, co umożliwiało zasilanie pszczyńskimi żubrami ośrodków zagranicznych, jak też powstających hodowli w Polsce. Organizacyjnie, hodowla żubrów prowadzona była do 1955 roku w Rezerwacie Hodowli Żubrów, funkcjonującym na prawach leśnictwa w Nadleśnictwie Pszczyna.

Po epidemii pryszczycy, która miała miejsce na przełomie 1953/54 roku, rezerwat został przejęty przez Zarząd Ochrony Przyrody Ministerstwa Leśnictwa w Warszawie.

Na przełomie grudnia 1953 roku i stycznia 1954 roku w wyniku pryszczycy padło 19 osobników. Tak więc po blisko 90 latach pszczyńska hodowla przestała istnieć. Przez 1,5 roku w Pszczynie nie było żubrów. Pierwsze osobniki (dwa samce) mające za zadanie odtworzenie hodowli zostały przywiezione w 1955 roku z Niepołomic, następnie ze Smardzewic i Białowieży. Stan żubrów w Pszczynie na koniec 1955 roku wynosił 10 osobników, wszystkie należały do linii białowiesko-kaukaskiej.

W latach następnych prowadzono sukcesywną wymianę między ośrodkami tak, aby w Pszczynie pozostały tylko żubry linii pszczyńskiej. Było to możliwe dzięki przywiezieniu żubrów pochodzących z Pszczyny, które pozostały w hodowli w Białowieży. Lata następne to okres ustabilizowania się hodowli, gdzie liczebność stada wahała się od 24 do 40 osobników.

W latach powojennych hodowla kilkakrotnie zmieniała administratora. Z dniem 1 stycznia 1979 roku Ośrodek Hodowli Żubrów w Pszczynie został przekazany pod zarząd Babiogórskiego Parku Narodowego w Zawoi, a w okresie od stycznia 1987 do stycznia 1998 pod zarząd Ojcowskiego Parku Narodowego w Ojcowie. Od stycznia 1998 roku do grudnia 2002 roku żubry znajdowały się pod zarządem Nadleśnictwa Pszczyna, a po połączeniu Nadleśnictwa Pszczyna z Nadleśnictwem Kobiór żubry administracyjnie podlegają Nadleśnictwu Kobiór. Za jedno z istotniejszych wydarzeń w trwającej 150 lat historii hodowli należy uznać fakt sprowadzenia z Niemiec do Pszczyny, po ponad 25 letniej przerwie, samca żubra linii białowieskiej o imieniu 8908 Ramon.

Synowie Ramona to obecnie najcenniejsze osobniki dla hodowli żubrów w Polsce. Są potomkami samca odległego genetycznie od reszty krajowej populacji, a ich przekazanie do innych ośrodków hodowli jest bardzo ważnym elementem zachowania zmienności genetycznej w tej linii żubrów w kraju. Obecnie żubry bytują na terenie rezerwatu „Żubrowisko”, który został powołany zarządzeniem Ministra

Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 31 października 1996 roku. Jako cel ochrony uznano zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i turystycznych populacji żubra bytującego w rezerwacie. Stado jest utrzymywane na poziomie około 40 osobników rocznie. Są to żubry nizinne z dwóch linii białowieskiej oraz pszczyńskiej. Żubry linii białowieskiej bytują w centrum rezerwatu w stanie półwolnym, stanowią stado podstawowe. Linia pszczyńska utrzymywana jest na obrzeżach rezerwatu w zagrodzie hodowlanej, pełniącej również funkcję zagrody pokazowej, gdyż tylko w tym miejscu można zobaczyć żubry. Utrzymywanie linii pszczyńskiej stanowi eksperyment, który ma szansę wskazać jak dalece chów wsobny wpływa na zdrowotność i kondycję żubrów.

Piśmiennictwo:

- Cenkier S. 1948. Żubry w lasach pszczyńskich. *Łowiec Polski* 2 (951): 16–17.
- Czudek A. 1930. Rozwój i przyszłość żubrów śląskich. *Sylwan* 5: 3–15.
- Kraśiński Z.A. 1994. Restytucja żubrów w Białowieży w latach 1929–1952. *Parki Nar. i Rez. Przyr.* 13: 3–23.
- Kraśiński Z.A. 1996. Ośrodek Hodowli Żubrów w Pszczynie. *Parki Nar. i Rez. Przyr.* 15: 25–42.
- Księga Rodowodowa Żubrów. Raczyński J. (ed.) Białowieski Park Narodowy. *Roczniki* 1993–2013.
- Parusel J.B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej. Pp 10–18.
- Slatis M.A. 1960. An analysis of inbreeding in the European bison. *Genetics* 45: 275.
- Reprodukcje odpisów korespondencji książęcej w sprawie transportu żubrów z Białowieży do Murcek wiosną 1865 roku sporządzone w roku 1934 (Archiwum Państwowe w Pszczynie, AKP IV 1607, k. 123–125).
- Protokół przejęcia majątku leśnego, będącego własnością Jana Henryka XV księcia von Pless na rzecz Skarbu Państwa (Archiwum Nadleśnictwa Kobiór)